

Тетяна Варава,

м. н. с. відділу архівознавства і археографії Інституту архівознавства НБУВ

Діяльність Постійної комісії для складання біографічного словника в складі УАН—ВУАН (1918 – 1933)

Висвітлюється історія започаткування, напрацювань, досвіду наукової системи створення Біографічного словника, яку, розвиваючи традиції наукового гуртка В. Б. Антоновича, вдосконалила Постійна комісія для його складання, що перебувала в складі УАН — ВУАН (1918 — 1933). Розкривається схема підготовки праці, запропонована в ті роки, яка являє собою досконалий комплексний механізм відстеження та збирання інформації, чіткої організації кореспондентської мережі, що охоплювала десятки установ України та об'єднувала окремих дослідників.

У першому Статуті УАН від 26 листопада 1918 р. зазначаються назви комісій, утворені у відділах Академії наук України [1]. Зокрема при її Спільному зібранні було створено Постійну комісію для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху (пізніше — Комісія для складання біографічного словника діячів України (далі — Комісія), яку спочатку очолив акад. Д. І. Багалій. Безпосереднім керівничим праці обрано В. Л. Модзалевського (виконував і обов'язки редактора відділу [2], у 1923—1926 рр. головою Комісії був акад. С. О. Єфремов, керівничим над працями — М. М. Могилянський (після смерті в 1923 р. П. Я. Стебницького). З 1926 р. він керував Комісією [3].

Їй передував науковий гурток проф. В. Б. Антоновича, що в 1890-х роках займався підготовкою біографічного словника діячів України.

Вона поставила своїм завданням визначити програму словника. Розробляється Інструкція для його співробітників [4]. В основних тезах відзначалося, що він має бути довідковим виданням біобібліографічного характеру, анотації — короткими й ясними. Важливо було зібрати якомога більше інформації про окрему особу — твори, рукописи, малюнки, портрети та ін., всі критичні статті й замітки, що стосувалися її діяльності. До словника мали ввійти біографії діячів усіх національностей, які жили в Україні з найдав-

ніших часів до наших днів (другий пункт Інструкції). В анотаціях треба було описувати всі напрями діяльності тієї чи іншої особи. «Таким чином, словник подавав біографії: усіх діячів національно-українських; діячів польських, єврейських, російських та інших, якщо діяльність їх впливала на діяльність українських діячів і історію України, діячів, які часово жили на Україні (головним чином, наукові діячі, адміністратори й т. і.; чужоземців, що ніколи не жили на Україні і якщо праці їх торкалися українознавства» [спр. 5283, арк. 1—2]. Інформацію треба було збирати про тих діячів «які жили на території України, розуміючи під нею Україну Лівобережну, Правобережну, Галичину, Угорщину, Буковину, Слобожанщину, т. зв. Новоросійський край, Кубань, Кавказ, Туркестан, Сибір, Канаду та інші місцевості, де жив або живе тепер український нарід» (третій пункт) [там же]. Особлива увага приділялася забутих і маловідомим діячам, які залишили свій слід в історії, літературі, науці й взагалі українській культурі.

Співробітники Комісії друкували й розсилали звернення до населення [спр. 5163—5172, 15 арк.] та різних організацій (Спілки художників, Союзу журналістів, Товариства шкільної освіти [спр. 5163, арк. 2], Політехнічного інституту, Вищої школи УРСР, Українського університету) [спр. 5164, арк. 3], видавничого товариства «Час» [спр. 5167, арк. 6], пропонуючи їм надсилати відомості біобібліографічного характеру.

В анкеті для збирання даних про діячів сучасної доби треба було вказувати: 1. Відомості біографічні: 1) Прізвище (для заміжніх також її дівоче прізвище), ім'я та по батькові; 2) Дату народження; 3) Місце народження, віросповідання, національність; 4) Соціальний стан і національність батьків; 5) Короткі відомості з історії роду (чи були видатні діячі в роду і в якій галузі діяльності); 6) Де одержали виховання та освіту; 7) Коли почалася громадська, політична, мистець-

© Варава Тетяна Володимирівна, Київ, 2000

ка, військова та інша діяльність і хто з видатних діячів мав на це вплив; 8) Які видатні події були в житті та в діяльності; 9) Стан і посада (яку займала особа на той час і раніше). II. Фахові дані: 1) Що саме вивчалось за фахом; 2) Основна галузь праці (наука, література, мистецтво та ін.); 3) Точніше визначення діяльності (літературна критика, телеграфна техніка тощо); III. Відомості бібліографічні: 1) Реєстр усього написаного або перекладеного з точним зазначенням: а) коли говориться про книгу: рік, місяць, формат та кількість сторінок; б) коли говориться про журнальну статтю: рік, № і назва періодичного видання, де вона була надрукована; 2) Реєстр рецензій та оглядів про праці анкетованого з точним зазначенням № і року періодичного видання, де рецензії були надруковані; 3) Де, коли і ким були перекладені та опубліковані його твори; 4) Де були опубліковані біографічні відомості (в якій книзі або в якому номері періодичного видання; 5) Де були опубліковані його фотознімки; 6) Літературні псевдоніми; 7) Бажано було надіслати фотознімки або ті номери періодичних видань, де вони були надруковані [спр. 6036, арк. 21—22; спр. 5163, арк. 1].

Комісія працювала над складанням списку осіб, біографії яких повинні ввійти до словника; переглядала джерела й готувала до них бібліографічні покажчики; складала біографічні довідки на перші літери алфавіту.

Це мав бути довідник біобібліографічного напрямку, в якому збиралась не тільки інформація критичного характеру щодо діяльності особи взагалі, а й про його твори.

Одна з найголовніших проблем — хто з діячів матиме право на вміщення його біографії в словнику — вирішувалась досить демократично: а) всі українські діячі, починаючи від Київської Русі до нашого часу, причому вказаний період поділявся за територіальним принципом, пізній період — за принципом національним; б) польські, єврейські, російські й інші діячі, які жили в Україні та своєю діяльністю впливали на її історію; в) усі діячі, які жили в ній; при цьому детально відображати ту частину їхньої діяльності, яка проходила в Україні, з інших періодів висвітлювати головні моменти; г) іноземні діячі, які ніколи не жили в Україні, але їхні праці торкалися українознавства; д) українці за походженням, якщо їхня діяльність стосувалась України; е) українці за місцем народження й за походженням, якщо їхня діяльність важлива для науки, культури та ін.

Для вирішення цих аспектів було організовано два відділи. Перший мав підвідділи: а) від староруської доби — до середини XIV ст.; б) від періоду польсько-литовської доби — до середини

XVII ст.; в) від гетьманської доби — до середини XVIII ст. Другий відділ охоплював період від середини XVIII до XIX ст. [спр. 5284, арк. 6-8].

Редактор Комісії Т. Л. Ернст розробив список джерел, з яких збиралась інформація про діячів мистецтва в Україні. В нього було включено такі основні розділи:

1. Словники: Русский биографический словарь; Словарь русских художников (Собко); Подробный словарь русских граверов, 1825, 1889 (Ровинский); Новый энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона; Царские иконописцы и живописцы в 17 в. Москва, 1910 (Успенский); Словарь мастеров художественного золота, яшмы, алмазников в 17 в. (Троицкий); Художественная энциклопедия, т. I, 1887 (Булгаков); Наши художники за 25 л., т. I — II, та ін.

2. Періодичні видання: Труды археологических съездов, I—XVI; Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца; сборники Харьковского историко-филологического общества; Записки Одесского общества истории и древностей; Чтения в Киевском церковно-археологическом обществе; Старые годы (журнал 1907—1916), Киевская старина, 1881—1906; Известия императорской археологической Комиссии; Искусство; живопись, графика 1909—1914, та ін.

3. Загальні видання: *Смирнов* Киевские рисунки (1651); *Филарет* Историческая статистическая опись Черниговских епархий (Чернигов, 1852—1873); *Петров* Материалы для истории Императорской Академии художеств; *Павлуцкий* Древности Украины (М., 1905); *Врангель* Русские скульптуры в Музее Императорской Академии Художеств (1907); Материалы для истории Киевской духовной академии; видання Новоросійського університету; *Де-Рибас* Старая Одесса (1910); *Лукомский* Старинные усадьбы Харьковской губернии (1915); *Багалея* История города Харькова, История Харьковского университета.

Зібраний біографічний матеріал розбивався на два основних відділи: 1. Історичних діячів часу Київської Русі до середини XVIII ст.; 2. Діячів науки, освіти, письменства, культури й мистецтва від середини XVIII ст. [спр. 5137, арк. 1—2].

У 1921 р. головою Комісії був М. П. Василенко, керівником — П. Я. Стебницький, штатних співробітників — 9. Комісія збирала матеріали й складала картки для словника (з біографічними даними було зібрано 37500 та додатково 450 рукописів). Зростала потреба в кореспондентах на місцях [ф. 1, спр. 47271, арк. 1-1 зв.].

До 1921 р. вийшли такі біобібліографічні твори: «М. М. Коцюбинський: (До біографії письменника)» М. М. Могиллянського; «Академік

Богдан Олександрович Кістяківський (Некролог та оцінка діяльності)» *М. П. Василенка*; «Борис Грінченко: Про життя його та діла», «Іван Франко: Про життя його та діла» *С. О. Єфремова*.

Комісія не мала змоги сплачувати кореспондентам за надану інформацію, і з 1922 р. перестали надходити інформаційні листи.

У 1923 р. помер керівничий Комісії П. Я. Стебницький. У зв'язку з тим, що М. П. Василенко відмовився від обов'язків голови Комісії, залишивши собі тільки редакторську справу, її головою було обрано С. О. Єфремова, а керівничим над працями — М. М. Могиланського. Комісія зі складу Спільного зібрання переходить до Першого, Історично-філологічного, відділу.

Продовжувалася основна робота — складання карток з видань: «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», «Записки Наукового українського товариства у Києві», «Україна», «Нова громада» (1906), «Украинская жизнь», «Украинский вестник» та ін. (накопичено 10945 карток). Зібраний матеріал розміщувався за абеткою. В 1923 р. було прийнято рішення складати біографії живих діячів. Керівництво Комісії обов'язково мало розглядати список претендентів [5].

У 1922—1923 рр. вийшли такі праці: «Академік Орест Іванович Левицький» *М. П. Василенка*, «Коцюбинський: Критично-біографічний нарис» *С. О. Єфремова* та ін.

Склад Комісії в 1924 р. — один штатний і чотири нештатних співробітники. Було зібрано багато матеріалу про історію Кирило-Мефодіївського братства, біографію М. Драгоманова, архів І. Стешенка тощо. Протягом року картотека збільшилася на 39785 нових карток, інформація продовжувала надходити з Чернігова, Полтави, Катеринослава, Одеси, Вінниці тощо. Виходять дослідження співробітників Комісії: «Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич): Критично-біографічний нарис», «Перед судом власної совісті: Громадська й політична робота В. Б. Антоновича» *С. О. Єфремова*, «Шевченко і кирило-мефодіївці: Історично-літературна розвідка» *Д. І. Багалія*, «Друкар Іван Федоров» *В. О. Романовського* та ін. [6].

Комісія у складі голови, керівничого та п'яти нештатних співробітників додала до каталогу та опрацювала біографії на літери А — Б, організувала планове збирання матеріалу на Поділлі, Кубані, Степовій Україні [7], а також надрукувала праці «Іван Левицький-Нечуй: Письменство та критика» *С. О. Єфремова*. 30107 карток біографічного змісту додалося в 1925 р.

Через рік картотека збільшилась на 12510 карток [8]. Побачили світ наукові дослідження біографічного та бібліографічного характеру:

«Бібліографічний покажчик писань акад. А. Ю. Кримського», «Про українську наукову бібліографію» *В. Г. Дубровського*, «Від редактора: Бібліографічні розвідки: Іван Котляревський» *С. О. Єфремова*, «Іван Франко: Критично-біографічний нарис», «Теоретичні передумови організації української бібліографічної роботи» *Ю. О. Меженка*, Кобзар Т. Г. Шевченка та інші праці.

Багато зібрано біографічного матеріалу в 1927 р. Був підготовлений до друку перший том словника, додалося 14978 нових карток, надійшли нові біографії з Галичини від І. Крип'якевича [9]. Вийшов ряд біографічних та бібліографічних розробок: «Олександр Матвійович Лазаревський (1834—1902)» *М. П. Василенка*, «Про рекомендаційну бібліографію» *Д. А. Балики*, «Бібліографічна комісія Української Академії наук у Києві ВУАН», «Бібліографія на Україні (редактор: В. Козловська та ін.)», «Михайло Коцюбинський, український письменник» *С. О. Єфремова*, «Обсяг та план українського бібліографічного репертуару XVI—XVIII вв.» *С. І. Маслової*, Твори. Т. 3. *І. С. Нечуя-Левицького* (ред. Ю. О. Меженко), «Організація спеціальної наукової бібліографії в УСРР» *С. Л. Рубінштейна*, «Організація бібліографії на Україні» *М. І. Сагарди*, «Основні проблеми українського бібліографічного репертуару» та ін.

У 1928—1929 рр. Комісія продовжує процес вибору з різних науково-літературних джерел імен з біобібліографічними відомостями. Згідно з фінансуванням, отриманим на оплату праці нештатних співробітників, передбачалося збільшення картотеки на 10 тис. карток, які виписувалися з періодичних видань: «Кієвские университетские известия», «Літературний-науковий вістник», «Записки Історично-філологічного відділу УАН», «Україна». Дані збиралися за анкетною розробленою ще в 1919 р.

На базі газетного матеріалу в 1928 р. співробітники Комісії вирішили розпочати складання некролога діячів України, суттєво доповнивши його інформацією, зібраною в попередні роки. У 1928—1929 рр. було опубліковано праці: «Анкета для генерального обліку бібліографічної роботи на Україні та про Україну» (для окремих установ); «Матеріали для бібліографії В. Б. Антоновича» *Д. І. Багалія*, «Рекомендаційна й критична бібліографія», т. 1, «Бібліологічна педагогіка», «Лист до окремих осіб з приводу анкети для генерального обліку бібліографічної роботи на Україні та про Україну» *Д. Балики*, «Бібліографія праць Федора Вовка (1847—1918)» *Галини Вовк*, «Панас Мирний: Критично-біографічний нарис» *С. О. Єфремова*, «Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього» *Є. П. Кирилюка*,

«Науково-дослідний і науково-видавничий рух Радянської України в 1927 році: Бібліогр. огляд» *О. О. Малиновського*, «Спроба інструкцій та план роботи над складанням українського бібліографічного репертуару XVI—XVII ст.» *С. І. Маслова*, «Методологічний збірник» (ВУАН. Бібліогр. коміс.), *І. С. Нечуй-Левицький*. Твори Т. 6 (ред. *Ю. О. Меженко*). «Квітка-Основ'яненко: Бібліогр. розвідка» *В. Тарнавського* та ін.

Оплату за свою працю співробітники майже не отримували, що значно гальмувало процес складання біографій діячів взагалі, і зокрема, з прізвищами на літери А та Б, над якими тоді працювали. Одним з тих, хто частково отримував заробітну плату, був доктор *І. Крип'якевич* зі Львова. На 1929 р. він мав закінчити складання біографій діячів Галичини на літери А — Б.

Кожному з редакторів Комісії було поставлено завдання якомога більше опрацювати біографій українських діячів на літери А — Б і намагатися закінчити їх до 1929 р.

М. М. Могиланський працював над складанням списку прізвищ революційних діячів, збирав відповідні біографічні матеріали, ґрунтовно розробляв теми: «Куліш у Варшаві (1864—1867 рр.)», «Остання подорож Куліша за кордон». Детально вивчав епістолярну спадщину письменника, зосередившись на останніх роках його життя [спр. 6077, арк. 12].

До 1932 р. Комісія, маючи в штатному розкладі с. н. с. *М. М. Могиланського*, н. с. *М. Тарасенка* і лаборанта *М. Кульчицького*, повністю опрацювала реєстр прізвищ політичних, громадських, наукових та мистецьких діячів України: збрала близько 200 тис. карток.

Зважаючи на побажання влади, було розширено рамки словника діячів і внесено до нього прізвища героїв громадянської війни, Червоної Армії, активістів соцреконструкції і колективізації сільського господарства, ударників Тракторобуду, Дніпрельстану та ін.

Комісія для УРЕ повністю скопіювала свої картотеки, на замовлення Товариства політкаторжан склала бібліографію літератури про *М. Драгоманова*, бібліографію літератури з історії революційних рухів в Україні та надала значну допомогу при виданні цієї організації збірника «Деятели революційного руху в Росії» [спр. 1868, арк. 26].

Продовжують виходити наукові розвідки в галузі біобібліографії: «Т. Г. Шевченко — поет пригноблених мас» *Д. І. Багалія*, «Державна бібліографія на Україні та потреби наукової роботи» *Ю. О. Меженка*, «Спроба виявлення динаміки літературного процесу бібліографічним

методом», Твори *І. Нечуй-Левицького*, т. 3—10 (ред. *Ю. О. Меженко*) тощо.

Бібліографічний словник на літеру А був готовий до друку, але не вийшов у зв'язку з політичними репресіями [спр. 4791, арк. 40].

Великого удару зазнала Комісія під час «чисток» і «викриття змови СВУ», розпочатих у 1928 р. Постраждали *С. О. Єфремов*, *М. М. Могиланський*, *М. О. Тарасенко* та ін. Відбувається переоцінка цінностей [там же]. Ці події істотно відбилися на діяльності АН України, зокрема й Комісії. З'єднувалися структурні підрозділи, що викликало незадоволення і спонукало науковців до опору.

В АН було впроваджено циклічну систему, внаслідок чого в Соціально-економічному відділі було утворено Історичний цикл, який об'єднував до того «некоординовані» установи: Всеукраїнський археологічний комітет, Археологічний музей, Археологічну комісію, Комісію предісторії *Д. Яворницького*, Кафедру історії України доби феодалізму *М. С. Грушевського* з окремими при ній комісіями: Історії Києва та Правобережжя, Історії козаччини та Культурно-історичної, Кафедру історії України *Д. І. Багалія* з Комісією соціально-економічної історії України, комісії історії Західної України й Історично-географічного словника, Кафедру історії Заходу *В. П. Бузескула* з Комісією для вивчення історії Західної Європи при ній, Комісії для вивчення ревухів та Близького Сходу, Кафедри етнографії *Ф. М. Колесси* й усної словесності *А. М. Лободи* з Етнографічно-фольклорною комісією при ній, Етнологічний музей, Комісію біографічного словника, Музей діячів науки та мистецтва» [там же].

У звіті про роботу Історичного циклу за 1933 р., куди входила Комісія біографічного словника, її діяльність характеризувалася не-об'єктивно [спр. 1865—1866, арк. 20]. Усіх не згодних з рішеннями політичного керівництва було звільнено з роботи, багатьох репресовано. Наукові праці репресованих знищувалися.

1. Статут Української Академії наук у Києві. — К., 1919. — С. 3—22.

2. Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1921 рік. — Берлін, 1923. — Т. 1. — 299 с.

3. Звідомлення про діяльність Української Академії наук у Києві до 1 січня 1920 р. — К., 1920. — ХСХІ с.

4. Інститут рукопису НБУВ. — Ф. 10, стр. 5283, арк. 1—2. Далі при посиланні на це джерело номери справи й аркуша вказуватимемо в тексті.

5. Звідомлення Всеукраїнської Академії наук у Києві 1923 р. — К., 1924. — 166 с.

6. Звідомлення Української Академії наук у Києві за 1924 рік. — К., 1925. — 92 с.